УДК 528.92

В. П. Кисловський, М. О. Трюхан

ВНУТРІШНІ МОРСЬКІ ВОДИ УКРАЇНИ

Изложены особенности и сущность понятия "внутренние морские воды", аспекты определения их границ, статуса и режима, нюансы положений международного морского права и национального законодательства Украины относительно этих вод, основания для корректировки имеющихся границ внутренних морских вод и отнесения к ним новых акваторий.

The article deals with the essence of "inland sea waters" conception, aspects of their definition, status and routine, the nuances of international maritime law and national legislation of Ukraine concerning these waters, the bases for adjusting the existing borders of inland marine waters and including new water areas to the category of inland marine waters .

Як відомо, оболонка земної кулі складається з двох поверхонь: суша і Світовий океан. Води, які розташовані на поверхні суші (річки, озера та інші водойми), являють собою *поверхневі води* (тобто води, пов'язані з поверхнею суші). А товща вод океанів та морів утворює свою велику поверхню практично на одному рівні. За визначенням міжнародного глоссарію "Поняття і терміни, застосовувані в Конвенції ООН з морського права 1982 року" [11] , їх іменують *покривними водами*.

Попросту кажучи, якщо над сушею іде сильний дощ, то вода під дією сили ваги стікає поверхнею суші в канавки, улоговинки, інші заглибини і зрештою утворює річки, озера та інші водойми, які і являють собою поверхневі води. А якщо такий же дощ падає над океаном, то його краплини губляться у масі вод, і ніякого окремого шару на поверхні океану не утворюється. Таким чином, поверхневі води й покривні води – це два різних поняття, які не є синонімами.

У Конвенції ООН з морського права 1982 р. (далі – Конвенція ООН) внутрішнім водам присвячена всього одна стаття – 8-ма, що складається з двох коротеньких пунктів. У пункті 1 говориться: "За винятком випадків, передбачених у частині IV, води, розташовані у бік берега від вихідної лінії територіального моря, складають частину внутрішніх вод держави". Само собою зрозуміло, що під вихідною лінією розуміються прямі вихідні лінії, встановлювані державою для відліку зовнішньої межі територіального моря. Випадки винятків, які згадуються в даній статті, стосуються держав-архіпелагів та вод, які мають статус дещо інший, ніж внутрішні води. До речі, Конвенція ООН, кодифікуючи морське право, розглядає окремо морські простори, тобто покривні води, як частину Світового океану і, отже, йдеться про **внутрішні морські води,** хоча в самому тексті конвенції безпосереднього їх визначення нема.

Оскільки прямі вихідні лінії відмежовують внутрішні морські води від територіального моря і, таким чином, вони є їхньою зовнішньою межею, виникає логічне запитання: "Як визначається лінія, що є внутрішньою межею внутрішніх морських вод?". На більшому своєму протязі ця межа являтиме собою берегову лінію (ст. 5 Конвенції ООН). Основним із джерел для визначення місця її розташування є морські навігаційні карти найбільшого масштабу. Через те що внутрішні морські води й внутрішні поверхневі води різняться між собою і найчастіше охорона, моніторинг та інші види діяльності перебувають у компетенції різних відомств, там, де морський берег "розривається" якимось заглибленням, особливо річкою, виникають проблеми з визначенням межі між зазначеними водами.

На перший погляд, річки як поверхневі води суші не є об'єктом морського права і тому їх можна залучати до визначення межі моря тільки по лінії, що з'єднує його протилежні береги в місці впадіння річки в море. Однак це тільки на перший, досить поверховий, погляд. Річки згадуються лише у двох статтях Конвенції ООН (п. 2 ст. 7 і ст. 9), але їх гирла (дельти) можна розглядати ще й як "добре окреслене заглиблення берега", тому вони практично завжди підпадають під поняття "юридичних заток" (ст. 10). Виходячи з положень даної конвенції, річки та їх дельти, як і затоки, перекриваються прямими вихідними лініями, але, на відміну від заток, без обмеження довжини цих ліній. При цьому, якщо "зовні" до такої лінії примикає територіальне море, то, природно, з іншого боку – внутрішні морські води. Питання лише в тому, як визначити межу між цими внутрішніми морськими водами й поверхневими водами ріки.

З огляду на той факт, що внутрішні морські води – це перша зона національної юрисдикції, яка прилягає до морського узбережжя держави, визначення її внутрішньої межі є досить важливою справою. Однак огляд літератури засвідчує: в цьому питанні існують настільки великі розбіжності й часом прямо протилежні думки, що Третя міжнародна конференція, яка працювала з 1972 по 1982 р. над Конвенцією ООН, очевидно, не змогла виробити єдиний підхід до деяких питань стосовно кодифікації внутрішніх морських вод. Один з варіантів визначення такої межі в річці автори запропонували у своїй статті [3].

Незважаючи на бурхливий розвиток міжнародного морського права, однозначної відповіді на питання про межу між внутрішніми морськими й внутрішніми поверхневими водами, так само як і чітких критеріїв для її визначення, на сьогоднішній день немає. Міжнародна нарада технічних експертів, скликана в 1987 р., у своєму підсумковому документі зазначила таке: *"Незважаючи на те, що*

© В. П. Кисловський, М. О. Трюхан, 2012

є згадування про "гирло річки", цю зону ... нелегко визначити в деяких випадках, особливо уздовж низького узбережжя зі значною величиною припливу. Не може бути якої-небудь точної відповіді стосовно кожного типу гирла річки, і це, імовірно, пояснює загальний характер статті 9" [9].

Конвенційний термін "внутрішні води" по суті справи охоплює всі води, обмежені прямими вихідними лініями, проведеними у певних бухтах, затоках і дельтах річок, а також води, розташовані в межах ланцюга островів (ст. 7, 9 і 10 Конвенції ООН), і водночас ці води є частиною Світового океану, належність до якого визначається міжнародним стандартом S-23 [12]. Внутрішні води становлять невід'ємну частину території держави, для яких визначальним є внутрішнє, національне право.

Слід особливо підкреслити, що у випадку легітимного встановлення національних внутрішніх вод (відповідно до положень і норм міжнародного морського права) верховенство права прибережної держави щодо таких вод застосовується без будь-яких винятків. Тлумачення положень Конвенції ООН деякими дослідниками іноді межує з парадоксальністю. Так, в одному з підручників для магістрів [7] записано: "*Таким чином, під мирним проходженням у внутрішніх водах ми вправі розуміти плавання через райони внутрішніх вод іноземної держави з метою проходження через цей район безперервно і швидко без заходу в порт ...*". Це суперечить трактуванню поняття "мирний прохід", яке подається в розділі III Конвенції ООН (ст. 17-32) стосовно тільки територіального моря. Щодо внутрішніх морських вод, то перебування в них іноземного корабля завжди може здійснюватися тільки з однозначно вираженої згоди держави (практично як для сухопутної території), тобто ця згода обов'язково має дозвільний характер. У статті 25 (п. 2) Конвенції ООН зазначається: "*Стосовно суден, що прямують у внутрішні води ..., прибережна держава має також право вживати необхідні заходи для попередження будь-якого порушення умов, на яких ці судна допускаються у внутрішні води ...*".

Наведений приклад тлумачення Конвенції ООН переконливо засвідчує, що при вивченні положень і норм міжнародного морського права необхідно обережно підходити до їх трактування різними дослідниками (особливо, коли це стосується морських просторів іноземної держави) і звірятися з першоджерелами. Однак, якщо внутрішні води й сприймаються як очевидний і всім зрозумілий об'єкт, що входить до одного правового поля, насправді в різних обставинах між водними об'єктами суші й моря, тобто між континентальними і морськими внутрішніми водами, є серйозні відміни передусім щодо їх фізичної суті.

Внутрішні морські води являють собою першу (від берега) зону серед інших морських зон національної юрисдикції, в яких визначення меж, правил і правовідносин між державами регламентується міжнародним морським правом і насамперед положеннями й нормами Конвенції ООН. Багато прибережних держав віддають перевагу міжнародному, зокрема морському, праву над національним законодавством. Оскільки в деяких випадках конвенція надає прибережним державам право розробляти свої додаткові правила, обсяг і види контролю й інші нюанси юрисдикції в прилеглих до їхніх узбереж морських просторах, у т. ч. й з урахуванням географічних обставин, а також з багатьох інших причин, це часто завершується виданням низки законів, умовно об'єднуваних у національне "морське законодавство". В окремих морських державах (США, Канада) прийнято навіть зведені закони про державне управління морською діяльністю або про морську політику.

Законодавче середовище має неабияке значення для економічних та інших результатів морської діяльності держави. Узгоджені за змістом, ясні за формою, стабільні в часі законодавчі умови самі собою підсилюють інвестиційну привабливість економічних проектів у конкретному морському районі. І навпаки, нечітке законодавче середовище, складні для сприйняття закони, що допускають різне трактування, а тим більше суперечливі міжнародному праву положення, неефективні й відвертають інвесторів [1]. Очевидно, що прибережна держава, якою і є Україна, що володіє досить значними морськими просторами, має створити свою законодавчу систему з питань міжнародного морського права і технічних аспектів його застосування, розробити й упровадити власне, але як складову національної правової системи, **морське законодавство,** яке б ґрунтувалося на положеннях та нормах міжнародного права і охоплювало всі аспекти морської діяльності.

За площею морських просторів, що прилягають до її узбережжя, Україна серед причорноморських держав уступає лише Туреччині. Але положення про наявність внутрішніх морських вод "заховані" у Законі "Про державний кордон України" [2], який, строго кажучи, не належить до морського законодавства. Швидше за все, цей закон призначений для визначення й опису меж (у вигляді лінії межі) суверенітету держави, опису режиму функціонування кордону й прикордонних районів, а не для встановлення меж, статусу й правил поводження у морських зонах національної юрисдикції. До речі, внутрішні морські води, як правило, віддалені від державного кордону на 12 морських миль (ширина територіального моря). Автори вважають, що морські простори України (внутрішні води, територіальне море, прилегла і виключна економічна зони) повинні визначатися окремими законодавчими актами і виділятися в окрему групу законів, які відносяться до морського законодавства.

При розробці закону про кордон України використовувався Закон "Про державний кордон СРСР" від 24 листопада 1982 р., і який ґрунтувався на "Положенні про охорону державного кордону Союзу Радянських Соціалістичних Республік"

(далі – Положення), затвердженому указом Президії Верховної Ради СРСР у середині 1900-х років [8] і яке у свою чергу було складено на основі аналогічного Положення 1927 року. Зокрема, пункти 2-4 статті 6 українського закону практично дослівно повторюють пункти статті 4 згаданого Положення. Варто особливо підкреслити, що дане Положення розроблялося при відсутності в СРСР легітимно встановлених прямих вихідних ліній. По суті справи, поняття прямих вихідних ліній до 80-х років минулого століття взагалі не згадувалося в радянському законодавстві. І це пояснює загальний (без конкретизації) характер статті 4 Положення. У згаданому законі СРСР у статтю 6, яка дублює статтю 4 Положень, було додано пункт про прямі вихідні лінії, але при цьому не були враховані тенденції розвитку міжнародного морського права й новітні його положення і норми. На жаль, стаття 6 закону про державний кордон України майже дослівно повторює статтю 6 Закону "Про державний кордон СРСР", тому деякі її положення про внутрішні морські води України не відповідають положенням міжнародного морського права.

Так, у пункті 2 статті 6 українського закону до внутрішніх вод віднесені "води портів ..., обмежені лінією, що проходить через постійні портові споруди, які найбільше виступають у бік моря". У Конвенції ООН є стаття 11 про порти, що дозволяє портові споруди, на відміну від штучних споруд у морі (п. 8 ст. 60), розглядати **як частину берега,** але не більше того. Стаття ґрунтується на тому, що в районі порту природна берегова лінія (у т. ч. і будь-яких мисів) імовірно "закрита" побудованими на її місці штучними спорудами, які й використовуються для відліку ширини територіального моря замість берегової лінії. І встановлення прямих вихідних ліній у районі порту регламентується відповідними статтями Конвенції ООН про берегові лінії.

Розглянемо гіпотетичні приклади, наведені на мал. 1. Скажімо, якщо постійних портових споруд (пірсів, молів, бун тощо) багато і вони витягнуті, близько розташовані одна від одної (поз. *а*), що загалом дозволяє заявити: берегова лінія *глибоко порізана,* або ці споруди асоціюються з *ланцюгом островів* (поз. *б*), то метод прямих вихідних ліній застосовується у відповідності зі статтею 7 Конвенції ООН. Або, наприклад, співвідношення довжини двох портових споруд до відстані між ними таке, що площа півкола, діаметром якого служить лінія, яка з'єднує мористі краї цих споруд, менша від площі акваторії, обмеженої цією лінією (поз. *в*). У такому випадку проведення прямої вихідної лінії правомірне відповідно до статті 10 Конвенції ООН. Але уявимо собі портові споруди, які складаються з довгої причальної стінки, обмеженої на кінцях двома пірсами настільки короткими, що акваторію та її обриси між ними неможливо віднести ні до складової "глибоко порізана берегова лінія", ні до поняття "юридична затока" (поз. *г*). У цьому випадку проведення прямої вихідної лінії на підставі твердження, зазначеного в законі України, суперечитиме нормам міжнародного морського права.

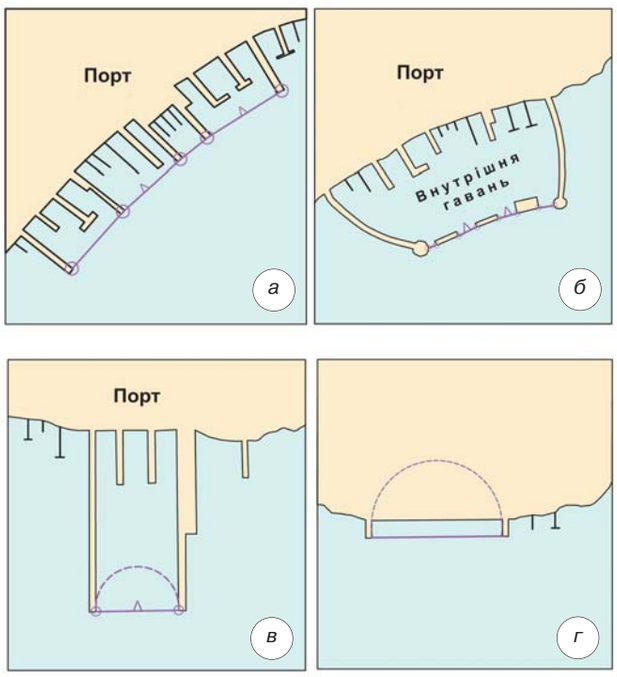

Мал. 1. Приклад побудови прямих вихідних ліній за наявності комплексу портових споруд:
а – споруди, що асоціюються з глибоко порізаною береговою лінією; *б* – споруди, що асоціюються з ланцюгом островів; *в* – споруди, дві з яких мають значну довжину; *г* – споруди, що складаються з довгої причальної стінки, обмеженої пірсами

Більше того, подібне положення про лінію, що обмежує портові споруди, прописане в законі про державний кордон, у більшості випадків неможливо буде застосовувати. Адже порти зазвичай намагаються влаштовувати в затоках, бухтах, тобто захищених від хвилювання моря місцях, які, як правило, уже відповідно до статті 10 Конвенції ООН перекриті прямою вихідною лінією. На мал. 2 зображено район порту Одеси. Фіолетовою лінією показана наявна пряма вихідна лінія, що служить межею між внутрішніми морськими водами й територіальним морем України. Відповідно вся акваторія Одеської затоки на північний захід від прямої вихідної лінії (включаючи води між портовими спорудами) уже віднесена до внутрішніх морських вод. Оскільки Конвенція ООН не передбачає побудову "каскаду" прямих вихідних ліній, то положення пункту 2 статті 6 Закону "Про державний кордон України" до портових споруд у цьому випадку не може бути застосоване. Аналогічна ситуація з портами Очаковим, Південним, Миколаєвом, Керчю і багатьма іншими.

Слід зазначити, що межі (адміністративні) порту, як правило, охоплюють акваторію значно

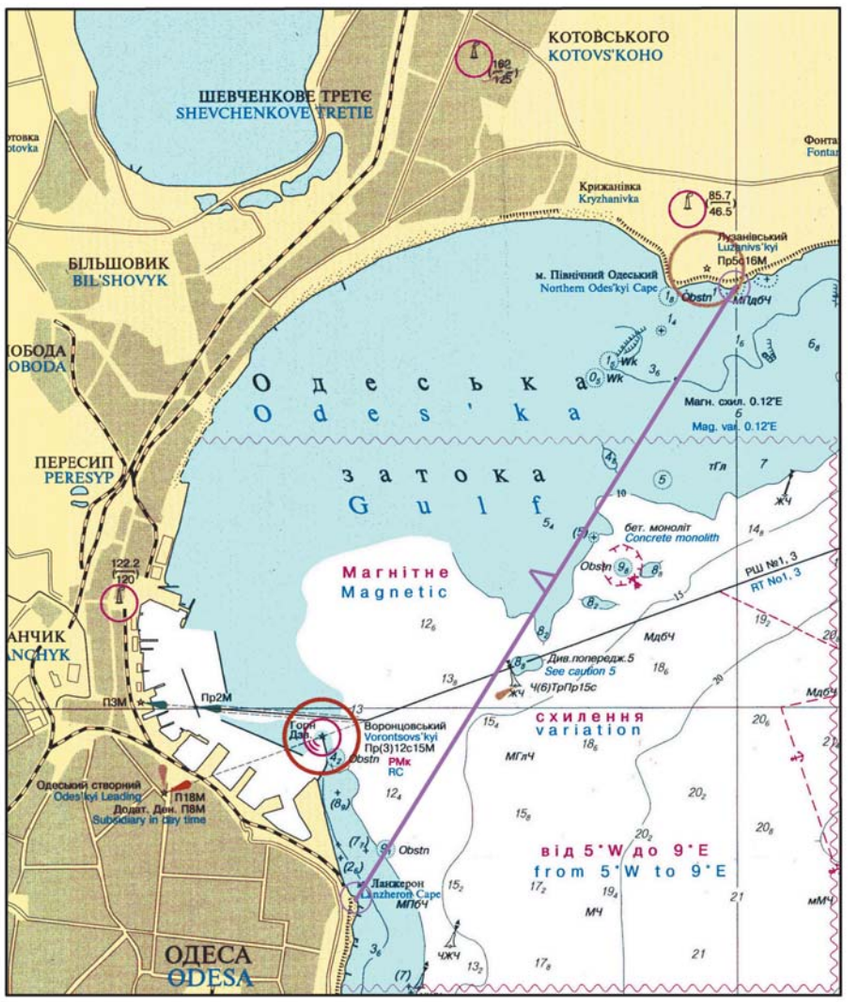

Мал. 2. Приклад побудови прямої вихідної лінії в Одеській затоці: комплекс споруд порту Одеса не має впливу на її конфігурацію (*використано фрагмент карти Держгідрографії*)

більшу, ніж простір між портовими спорудами, і навіть акваторію затоки. Причому в межах порту діють правила часом більш жорсткі, ніж режим внутрішніх морських вод або територіального моря. Наприклад, у межах порту мореплавець зобов'язаний неухильно виконувати вимоги, пропоновані службою керування рухом суден. Тобто, якщо межі порту поширюються й на частину територіального моря, то в цій акваторії не діє право "мирного проходу", передбачене Конвенцією ООН.

Пункт 3 статті 6 закону про державний кордон, який регламентує встановлення національних прямих вихідних ліній в акваторіях, на вході в які є острови, що створюють декілька проходів (входів) у ці акваторії, і зовсім суперечить положенням пунктів 3 і 4 статті 10 Конвенції ООН. Відповідно до згаданого пункту закону до внутрішніх морських вод України відносяться води *"до прямої лінії, проведеної від берега до берега в місці, де з боку моря вперше утворюється один або кілька проходів, якщо ширина* ***кожного з них*** [виділення наше. – *Авт.*] *не перевищує 24 морських миль"*. Це дозволяє при наявності островів віднести до внутрішніх вод акваторію затоки, ширина входу в яку може фактично багаторазово перевищувати конвенційний ліміт у 24 милі. Разом з тим, відповідно до пункту 3 статті 10 Конвенції ООН, при визначенні півкола для вирахування контрольної площі віднесення акваторії до юридичної затоки *"за діаметр такого півкола приймається лінія, довжина якої дорівнює* ***сумі ліній*** [виділення наше. – *Авт.*], *що перетинають окремі входи"*. Тобто вся довжина лінії діаметра, що складається із суми довжин усіх ліній, не повинна (відповідно до п. 4 ст. 10 Конвенції ООН) перевищувати 24 милі, а не будь-яка з окремих ліній між островами на вході в затоку.

Цю ситуацію як гіпотетичний приклад відображено на мал. 3. Цифрами вказано відстані між островами в милях. Для застосування площинного конвенційного критерію визначається лінія (діаметр півкола), довжина якої складається із суми ліній А+Б+В+Г+Д і яка не повинна перевищувати 24 милі. Приклад півкола для даного випадку наведено на цьому ж малюнку. Очевидно, що проводити лінії, позначені літерами Е і Ж, не можна, оскільки додавання їхніх довжин до суми А+Б+В (+Е+Ж) призведе до перевищення межі в 24 милі, що суперечитиме положенням Конвенції ООН.

Варто особливо підкреслити, що простого перерахування акваторій і текстового опису ліній недостатньо для юридично обґрунтованого визначення меж внутрішніх морських вод, навіть якщо вони заявлені в законі про державний кордон. Відповідно до положень Конвенції ООН і згаданих формулювань її статті 16, держава повинна встановити прямі вихідні лінії, що обмежують внутрішні морські води,

Мал. 3. Приклад побудови прямих вихідних ліній за наявності ланцюга островів на вході в затоку

і законодавчо затвердити переліки координат їхніх кінцевих точок. При відсутності такого документа будь-які лінії будуть нелегітимні, оскільки різні виконавці можуть проводити ці лінії по-різному, виходячи зі своїх міркувань. Законодавча фіксація зовнішніх меж внутрішніх морських вод, які подаються прямими вихідними лініями, тим більше актуальне, що ці лінії є вихідними для розрахунку зовнішніх меж інших морських зон національної юрисдикції, а тому вони повинні встановлюватися однозначно.

Правду кажучи, перші три пункти статті 6 Закону "Про державний кордон України" [2] допускають різне трактування. Пряма вихідна лінія є межею між територіальним морем і внутрішніми морськими водами й установлюється державою, як про це сказано в статті 5 згаданого закону. І в пункті 1 статті 6 говориться: *морські води, розташовані в бік берега від прямих вихідних ліній, належать до внутрішніх вод України,* що відповідає положенням статті 8 Конвенції ООН. Однак у пунктах 2 і 3 статті 6 описуються ще деякі лінії. Якщо маються на увазі все ті ж прямі вихідні лінії, то ці два пункти просто дублюють пункт 1 тієї самої статті. А якщо йдеться про інші лінії, що обмежують внутрішні морські води, то виникає питання: а який статус вод з іншого боку цих ліній? Якщо пункти 2 і 3 – це спроба викласти положення й критерії Конвенції ООН стосовно встановлення прямих вихідних ліній, то вона досить невдала, оскільки привела до розбіжностей із зазначеною конвенцією, які названо вище.

Більше того, у цих двох пунктах зустрічаються слова, складні для сприйняття. Наприклад, номенклатурний термін **"губа"** являє собою специфічну, поморську назву заток, що застосовується традиційно й винятково до північного й далекосхідного узбереж Росії, омиваних морями Північного Льодовитого і Тихого океанів. Цей термін загалом не годиться, і навряд чи буде застосовуватися до узбережжя України (тут, мабуть, має місце дослівне копіювання старого Положення [8]). Або термін **"рейди"**, що згадується в цих пунктах. Стаття 12 Конвенції ООН дозволяє включати акваторію, охоплювану рейдами, у територіальне море. Але ніщо в Конвенції ООН не передбачає включення рейдів, що перебувають за межами внутрішніх вод, у внутрішні морські води прибережної держави. У міжнародній практиці відомо практично лише один випадок, коли Данія королівським указом від 21 грудня 1966 р. (тобто ще до підписання Конвенції ООН) включила до своїх внутрішніх вод рейди кількох портів, позначивши їх межі як вихідні лінії для відліку територіального моря. Але ж тут ідеться про рейди у вузьких балтійських протоках, що безпосередньо примикають до портів і крайні точки яких віддалені від берега приблизно на 3 милі, тобто про води, що мають дуже тісний зв'язок з узбережжям, а не про окремо розташовані у морі рейди.

Крім внутрішніх морських вод, регламентованих положеннями Конвенції ООН, у міжнародному праві прописана доктрина **історичних вод.** Стаття 15 Конвенції ООН містить посилання на "силу історично сформованих правових підстав", з чого випливає важливий висновок про те, що в деяких випадках держави можуть претендувати на застосування до відповідних прибережних вод своїх виключних прав на ведення будь-якої діяльності в цих водах на основі традиційних, історично сформованих праводомагань, а не конвенційних норм. Особливо, коли мовиться про акваторії більші, ніж конкретний географічний об'єкт, і режим яких згідно з положеннями і нормами Конвенції ООН не підпадає під суверенітет держави.

У рішенні по англо-норвезькій рибальській справі 1951 р. [10] наводиться зроблене судом визначення історичних вод: *"Під історичними водами звичайно розуміються води, які розглядаються як внутрішні води, але які не мали б такого характеру, якби не існувало їхнього історичного титулу"*. У Меморандумі Секретаріату ООН "Історичні затоки" [12] як елементи терміна "історичні води" пропонувалося вважати здійснення владних повноважень над зоною домагань (обсяг, акції щодо їх здійснення, їх ефективність), тривалість здійснення повноважень і звичаїв, відносини між іноземними державами, питання життєвих інтересів прибережної держави в даному районі.

Незважаючи на нерозв'язаність проблеми історичних вод якою-небудь міжнародною конвенцією, можна констатувати наявність відомих міжнародно-правових підстав для кваліфікування акваторій як історичних вод у сфері звичаєвого права. Як найбільш істотні критерії (звичайно, у міжнародно-правовому плані), що констатують статус історичних вод, розглядаються:

- особливий внесок прибережної держави у дослідження та освоєння даної акваторії;
- розташування такої акваторії осторонь від міжнародних морських шляхів сполучення;
- активні дії прибережної держави упродовж тривалого часу, що свідчать про її реально здійснювану владу над такою акваторією (це може також підтверджуватися колишніми міжнародними угодами, національними законодавчими актами, з яких випливає факт здійснення влади);
- особливі економіко-географічні (включаючи кліматичні й гідрологічні фактори, екологічну вразливість, унікальність флори, фауни тощо) умови даної акваторії, які спричинюють підвищене оборонне й економічне її значення для прибережної держави, пояснюють наявність історично тісного зв'язку такої акваторії з прибережним районом;
- відсутність заперечень із боку переважної більшості держав проти оголошення даного водного простору історичними водами.

Стосовно останнього критерію слід зауважити, що серед вказуваних у міжнародно-правовій доктрині основних ознак наявності в держави історичних прав на окремі акваторії є їх визнання іншими країнами. Таке визнання не обов'язково повинно бути явним, воно може розумітися як результат

"загальної терпимості" інших країн стосовно факту здійснення цих прав конкретною державою. Привабливість статусу (правового режиму) історичних вод (повний національний суверенітет) часто підштовхує прибережні держави іти на проголошення деяких акваторій історичними. І хоча для таких дій у багатьох держав є всі необхідні підстави, навіть вони часто викликають протести інших правосуб'єктів, в основі яких лежать політичні мотиви. Найбільшу активність у цьому виявляють США, які заявили дипломатичні протести більш ніж десятку країн. Тут варто роз'яснити, що у відповідності з міжнародно-правовою доктриною протести держав, які не мають прямого стосунку до географічного району, де знаходяться відповідні історичні води, або що не підпадають під категорію держав, які є постійними й важливими морекористувачами в цьому регіоні, не повинні братися до уваги.

Як правило, історичними водами оголошуються акваторії заток, і при цьому критерії даного поняття і його меж дуже відмінні від критеріїв визначення юридичної затоки, вказаних у статті 10 Конвенції ООН, через що у ній є відповідне застереження (п. 6). Ширина входу в історичну затоку може багаторазово перевищувати допустиму Конвенцією ООН. Наприклад, Велика Британія вважає своєю історичною затокою Брістольську (ширина входу становить близько 100 морських миль). США вважають своїми історичними водами Чесапікську затоку (ширина входу в неї близько 65-ти морських миль) і затоку Санта-Моніка. Канада оголосила історичними води Гудзонової затоки (ширина входу 50 морських миль). Колишній СРСР оголосив затоку Петра Великого своїми історичними водами (постанова РМ СРСР 1957 р.), обмежених прямою вихідною лінією в 102 морських милі. Часто охоплювана історичними водами площа заток перевищує площі акваторій деяких морів. Приклад: історичні води Гудзонової затоки в Канаді або затоки Канкаль у Франції.

Незважаючи на те, що в Конвенції ООН з усього розмаїття морських акваторій, визнаних на підставі історичності, прямо згадуються тільки затоки, у міжнародній практиці відомі випадки оголошення історичними водами й акваторій морів (заради справедливості треба відзначити, що деякі "історичні затоки" за площею значно переважають "історичні моря"). Наприклад, в Індонезії законом від 18 лютого 1960 р. всі великі (відносно Індонезії звісно) моря – Ява, Балі, Банда, Флорес, Молуккське, Серам – були оголошені історичними водами.

Слід зазначити, що є два види статусу історичних вод, які застосовуються залежно від обставин. Комісія з міжнародного права визначила це в такий спосіб: *"Здійснюваний суверенітет може бути таким, як над внутрішніми водами або як над територіальним морем. У принципі рамки історичного титулу, що виникає із тривалого здійснення суверенітету, не повинні бути ширшими, ніж рамки реально здійснюваного суверенітету. Якщо відповідна держава реально здійснювала суверенітет як у внутрішніх водах, то заявлена акваторія може мати статус внутрішніх вод, а якщо реально, як у територіальному морі, то таким же буде й статус цього району вод. Наприклад, якщо держава, яка претендує на історичний титул вод, допускала в них мирний прохід, то ці води можуть мати статус тільки територіального моря".*

Морські води, що прилягають до узбереж Індії та Шрі Ланки в Манарській затоці, Єгипту та Ізраїлю в затоці Акаба, Нікарагуа, Гондурасу й Сальвадору в затоці Фонсека, Таїланду в Сіамській затоці, мають статус історичних територіальних морів зазначених прибережних держав. Цікаво, що за винятком затоки Акаба ширина інших перелічених акваторій перевищує 24 морські милі. Тобто аналогічно незастосовності конвенційних критеріїв "юридичної затоки" (довжина обмежувальної лінії не більше 24-х миль та інші) до "історичних внутрішніх вод", конвенційний критерій гранично допустимої ширини у 12 миль не діє стосовно "історичного територіального моря".

Аналіз практики оголошення морських акваторій історичними водами дозволяє стверджувати, що єдиним шляхом оголошення таких об'єктів внутрішніми водами або територіальним морем є **висування історичних правопідстав.** Оголошення вод історичними через судові рішення (затока Фонсека, затоки США) необхідне лише у випадку, коли є опоненти, що заперечують цей титул. Разом з тим, незважаючи на те що Верховний суд США визнав історичними американські затоки Лонґ-Айленд Саунд і Міссісіпі Саунд, офіційної заяви з цього питання США дотепер не зробили. Як би там не було, але цілком очевидно, що простого віднесення до історичних вод України будь-яких "заток, бухт, губ і лиманів, морів і проток", як це запропоновано в пункті 4 статті 6 закону про державний кордон [2], явно недостатньо. Необхідно запропонувати чітке визначення на державному рівні лінії (з координатами кінцевих і поворотних точок), що обмежує історичні води, а також опис історичних правопідстав та інших елементів історичного титулу.

На сьогоднішній день в Україні всі ознаки історичних вод має частина Азовського моря, що прилягає до її узбережжя. Строго кажучи, Азовське море (включаючи його складову частину – Керченську протоку) цілком явно має характерні риси "замкнутого моря" (ст. 122 Конвенції ООН) зі статусом історичних внутрішніх вод, тому що воно відповідає всім вимогам міжнародного права як істотним. Понад 200 років узбережжям Азовського моря володіють народи України й Росії, і фактично тільки вони здійснюють всю діяльність в акваторії моря, що прилягає до їх сухопутних територій, включаючи поширення на неї своєї верховної влади, тобто суверенітету.

Режим внутрішніх вод здійснювався в Азовському морі не тільки після офіційного встановлення прямої вихідної лінії в 1985 р., що перекривала вхід у

Керченську протоку [6]. Географія моря така, що воно з'єднується з іншими водами Світового океану тільки одним вузьким проходом. Тобто Азовське море не дає можливості здійснити наскрізний прохід через нього з метою перетинання й виходу за межі територіального моря в іншому місці, ніж те, де ти "увійшов". Іншими словами, через територіальні моря України й Росії, що перекривають вхід у Керченську протоку, вільний і безконтрольний прохід (тільки заради перетинання цих морів), як те зазначено у підрозділі А розділу 3 частини II Конвенції ООН (ст. 17-26), неможливий.

Таким чином, для Азовського моря застосовні практично всі елементи історичного титулу: внесок України в дослідження й освоєння акваторії; розміщення акваторії осторонь від міжнародних морських шляхів сполучення; реально здійснювана щодо акваторії влада України упродовж тривалого часу в режимі внутрішніх морських вод; особливі економіко-географічні умови. Крім усього іншого, історичний титул вод Азовського моря обумовлюється міжнародним договором. Стаття 1 Договору між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря й Керченської протоки від 24 грудня 2003 р. гласить: *"Азовське море і Керченська протока* ***історично є внутрішніми водами*** [виділення наше. – *Авт.*] *України й Російської Федерації"*.

Практично аналогічні елементи історичного титулу є і в акваторії Каркінітської затоки. Безсумнівне здійснення владних повноважень України протягом тривалого часу та її внесок у дослідження й освоєння акваторії затоки. І в наш час на морських картах акваторії Каркінітської затоки відображені розставлені на воді наукові прилади й станції. Особливо важливо підкреслити фактор достатньої віддаленості затоки від міжнародних морських шляхів сполучення. Більше того, мілководність затоки, специфічні географічні умови, відсутність великих портів (на узбережжі діють лише невеликий порт Скадовськ і портпункт Хорли) зумовлюють використання акваторії тільки для малотоннажного каботажного плавання й місцевих пасажирських перевезень.

Іншими словами, акваторія Каркінітської затоки тривалий час використовується для господарської та іншої діяльності винятково Україною, більше того, – в інтересах населення прибережних районів. Це у свою чергу спричинює наявність історично тісного зв'язку акваторії затоки з прибережними районами та її підвищене економічне значення для держави.

Слід також зазначити, що екологічна система Каркінітської затоки зазнає значного антропологічного навантаження. Визначальними факторами формування головних екологічних проблем є вплив річкового стоку та скидів із зрошувальних систем, стокові води з точкових і дифузних джерел, а також забруднення від морських транспортних засобів. Спостерігається тенденція до відступання берегів. Для запобігання погіршення екологічного стану природного середовища на берегах затоки створено мережу заповідних територій: Чорноморський біосферний заповідник (міжнародного значення), Кримський природний заповідник (Лебедині острови), Бакальська коса (заповідна територія місцевого значення) та кілька заказників.

Отже, цілком очевидно, що акваторія Каркінітської затоки являє собою тісно пов'язані з узбережжям, оточені сушею із трьох боків **історичні води України.** А оскільки в силу природних географічних умов мирний прохід в акваторії Каркінітської затоки практично не здійснювався, то його води, безумовно, підпадають під режим **внутрішніх морських вод України.** Залишається лише визначити зовнішню межу цих вод.

На мал. 4 відображена ситуація в районі цієї затоки. Як правило, межі затоки визначаються лінією, що з'єднує найбільше виступаючі в море *"пункти природного входу в затоку"* (п. 3 ст. 10 Конвенції ООН). Ці пункти у свою чергу визначаються як "точки перегину", тобто значної зміни напрямку берегової лінії. З визначенням межі Каркінітської затоки є певна складність, оскільки чітко визначається тільки південний вхідний мис затоки. А от північний край межі (обумовлений як "природний вхідний мис") повинен розташовуватися на Тендрівській косі в точці, що ніяк не виділяється природною конфігурацією берегової лінії.

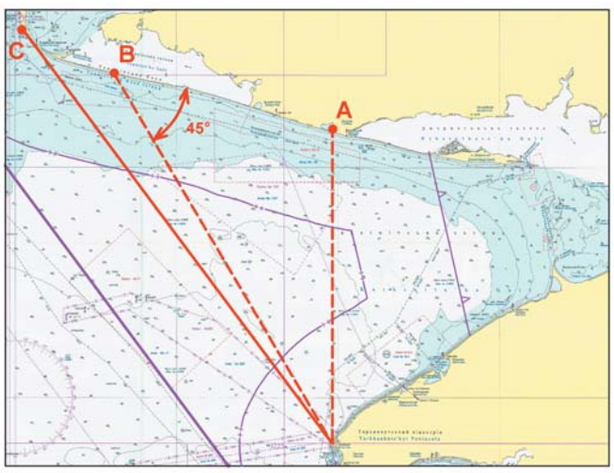

Мал. 4. Приклади побудови прямої вихідної лінії (*червоний колір*) у Каркінітській затоці за умови оголошення її історичними водами
(*використано фрагмент карти Держгідрографії*)

У міжнародній практиці існує кілька варіантів вирішення подібної проблеми й розроблено деякі критерії, хоч і не кодифіковані офіційно, але цілком логічні й розумні [9]. Найпростіший варіант – обмеження вод по лінії, близькій до перпендикуляра, проведеного до "плоского" берега (червона пунктирна лінія з точкою А). Інший варіант: визначення лінії, що утворить із береговою лінією Тендрівської коси кут не менше ніж 45° (червона

пунктирна лінія з точкою В). Варто враховувати, що в районі точки В берегова лінія Тендрівської коси зазнає значних змін унаслідок природних явищ і тому відображується на картах недостовірною лінією. Визначення на такій часто мінливій береговій лінії кінцевої точки настільки важливої морської межі, що до того ж є вихідною лінією для відліку інших меж морських зон національної юрисдикції, видається недоцільним. На думку авторів, оптимальним варіантом було б проведення лінії на більш стабільний західний край Тендрівської коси (червона суцільна лінія з точкою С).

Віднесення акваторії Каркінітської затоки до історичних внутрішніх вод України й проведення обмежувальної лінії дозволить спростити конфігурацію зовнішньої межі територіального моря в цьому районі. На мал. 4 тонкою фіолетовою лінією з хрестиками показано існуючу на сьогодні межу, а суцільною – конфігурацію нової межі територіального моря. Як автори вже зазначали раніше [4], у Конвенції ООН немає ніяких обмежень щодо довжини ліній, які обмежують історичні води. Для історичних вод не застосовується також критерій площі півкола (п. 2 ст. 10 Конвенції ООН). Строго кажучи, величина площі історичних вод не підлягає обговоренню. Наприклад, площа акваторії Гудзонової затоки, оголошеної Канадою історичними внутрішніми водами, становить 831,8 тис. км^2, що перевищує площі Чорного (423 тис. км^2) і Азовського (39 тис. км^2) морів разом узятих. А якщо врахувати, що пряма вихідна лінія, яка обмежує внутрішні морські води, проведена на вході в Гудзонову протоку, що веде в однойменну затоку і площа акваторії якої становить 198,7 тис. км^2, то перевищення буде більше ніж у два рази. І нарешті, з огляду на викладене можна припустити, що оголошення акваторії Каркінітської затоки історичними внутрішніми водами України навряд чи викличе аргументовані заперечення з боку інших держав, насамперед причорноморських.

Отже, цілком очевидно, що внутрішні морські води є важливою складовою морських зон національної юрисдикції Української держави. При цьому її внутрішні морські води становлять досить значну за площею частину її суверенної морської території. Площа внутрішніх морських вод України може трохи змінитися після завершення процесу розмежування морських просторів, а на сьогодні вона становить понад 27 тис. км^2, що становить близько 57 % від усієї морської території (включаючи територіальне море) і 4,2 % від території України загалом. Тож їм має бути приділена всебічна увага на державному рівні. Видається доцільним на професійному науковому рівні на основі міжнародного морського права й з урахуванням національних інтересів країни зробити повну інвентаризацію внутрішніх морських вод, скласти новий Перелік прямих вихідних ліній, що обмежують ці води і служать основою для розрахунку решти меж морських зон національної юрисдикції, а також упорядкувати й "привести до рівня сучасності" морське законодавство України. Будучи реалізованими в комплексі, ці заходи, безсумнівно, піднесуть престиж України серед морських держав світового співтовариства.

Література

1. *Вылегжанин, А.Н.* К учёту международно-правового опыта в работе по кодификации морского законодательства России [Текст] / А.Н. Вылегжанин, Р.А. Каламкарян // Государство и право. – 2005. – № 3. – С. 49-61.

2. *Закон* України "Про державний кордон України" // Відомості Верховної Ради України від 14.01.1992. – № 2.

3. *Кисловський, В.П.* Морські зони національної юрисдикції України [Текст] / В.П. Кисловський, М.О. Трюхан // Вісн. геодез. та картогр. – 2011. – № 6. – С. 20-25.

4. *Кисловський, В.П.* Вихідні лінії для морських зон України: загальні питання [Текст] / В.П. Кисловський, М.О. Трюхан // Вісн. геодез. та картогр. – 2012. – № 1. – С. 29-36.

5. *Кисловський, В.П.* Вихідні лінії для морських зон України: шляхи вдосконалення підходів до їх визначення [Текст] / В.П. Кисловський, М.О. Трюхан // Вісн. геодез. та картогр. – 2012. – № 2. – С. 20-26.

6. *Перечень* географических координат точек, определяющих положение исходных линий для отсчёта ширины территориальных вод, экономической зоны и континентального шельфа СССР [Текст] [Утв. Постан. Совета Министров СССР от 15 янв. 1985 г.].

7. *Скаридов, А.С.* Морское право: учебник для магистров [Текст] / А.С. Скаридов. – М.: Изд-во Юрайт, 2012. – 647 с.

8. *Указ* Президиума Верховного Совета СССР от 05.08.1960 "Об утверждении Положения об охране государственной границы Союза ССР".

9. *Beazley, P.B.* Maritime limits and baselines. A guide to their delineation [Text] / P.B. Beazley. – Third Edition, June 1987, The Hydrographic Society, London.

10. *Fisheries* Case (United Kingdom v. Norway), Judgment of December18th, 1951.

11. *Handbook* on the Delimitation of Maritime Boundaries. Division for Ocean Affairs and the Law of the Sea. Office of Legal Affairs. United Nations. – New York, 2000. – 206 p.

12. *Historic* Bays. Memorandum by the Secretariat of the UN (Doc. A/Conf. 13/1, September 1957). – P. 9-10.

13. *Names* and Limits of Oceans and Seas. Special Publication No. 23.4th Edition, June 2002. English Version. Final Draft. Published by the International Hydrographic Bureau. – Monaco.

14. *Yearbook* of the International Law Commission. 1962. – UN: New York, 1964. – Vol. II. – 23 p.

Надійшла 09.07.12